

Інноваційні технології як фактор підвищення конкурентоспроможності туристичних підприємств

Круковська Олена Володимирівна

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, 73006, м. Херсон, вул. Стрітенська, 23, Україна, Херсонський державний аграрно-економічний університет, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1531-8057>

Батрак Михайло Миколайович

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Херсонський державний аграрно-економічний університет

Прийнято: 14.12.2024 | Оpubліковано: 29.12.2024

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню впливу інноваційних технологій на підвищення конкурентоспроможності туристичних підприємств. Мета дослідження – аналіз поточного стану інновацій у туристичній галузі України та визначення стратегічних напрямів для інноваційного розвитку туризму з метою підвищення його конкурентоспроможності та адаптації до сучасних світових тенденцій. У ході наукового дослідження використовувалися загальнонаукові методи пізнання, зокрема аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення. Результати дослідження показують, що інноваційний розвиток туризму в Україні, хоча й демонструє певний прогрес, загалом залишається на рівні країн, що розвиваються. Основними досягненнями України є*

впровадження електронного бронювання, використання соціальних мереж для просування туристичних продуктів та певний розвиток у сфері віртуальної реальності. Однак ці ініціативи не відповідають рівню глобальних інноваційних тенденцій, таких як розробка інтегрованих платформ, використання великих даних та штучного інтелекту для персоналізованого маркетингу і управління клієнтським досвідом. Ключові проблеми туристичної галузі в Україні включають застарілу інфраструктуру, екологічні виклики, незадовільний стан історико-культурних пам'яток, відсутність регуляції в містобудуванні, дефіцит кваліфікованих кадрів, обмежене використання національних особливостей та недостатнє дослідження туристичного потенціалу. Значні виклики для галузі створила війна, яка призвела до руйнування інфраструктури, втрати безпеки в регіонах і суттєвих людських та економічних втрат. Ці фактори ще більше обмежили можливості для розвитку туризму та знизили його привабливість для іноземних і внутрішніх відвідувачів. У дослідженні запропоновано стратегічні напрями інноваційного розвитку туризму в Україні після завершення війни. Вони включають кластеризацію туристичної індустрії, розвиток ІТ-стартапів, стимулювання тематичного та навчального туризму, а також впровадження концепцій смарт-міст і технологічного туризму. Застосування таких стратегій сприятиме інтеграції інноваційних технологій у повсякденне життя, відповідатиме глобальним стандартам сталого розвитку та забезпечить зростання конкурентоспроможності галузі.

Ключові слова: *інновації, туризм, конкурентоспроможність, технології, сталий розвиток.*

Innovative technologies as a factor for increasing the competitiveness of tourism enterprises

Krukovska Olena

Kherson State Agrarian and Economic University, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1531-8057>

Batrak Mykhailo

PhD student, Kherson State Agrarian and Economic University

Abstract. *The article explores the impact of innovative technologies on enhancing the competitiveness of tourism enterprises. The study aims to analyze the current state of innovation in Ukraine's tourism industry and identify strategic directions for its innovative development to improve competitiveness and adapt to modern global trends. General scientific methods of cognition, including analysis, synthesis, comparison, systematization, and generalization, were employed in the research. The findings indicate that although Ukraine's innovative development in tourism demonstrates some progress, it generally remains at the level of developing countries. Key achievements include the introduction of online booking systems, the use of social media for promoting tourism products, and some advancements in virtual reality applications. However, these initiatives fall short of global innovation trends such as developing integrated platforms, leveraging big data, and employing artificial intelligence for personalized marketing and customer experience management. Major challenges for Ukraine's tourism industry include outdated infrastructure, environmental issues, poor conditions of historical and cultural landmarks, lack of urban planning regulation, a shortage of skilled professionals, limited use of national characteristics, and insufficient exploration of tourism potential. The war has created significant additional challenges for the industry, including infrastructure destruction, regional security concerns, and considerable human and economic losses. These factors have further restricted opportunities for*

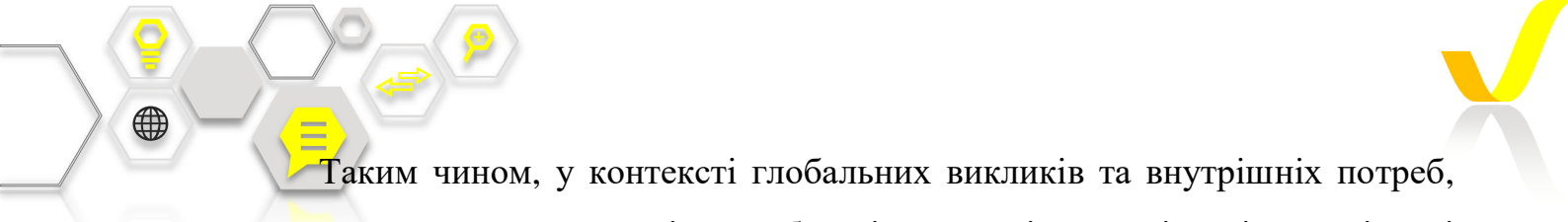

tourism development and reduced its appeal to both foreign and domestic visitors. The study proposes strategic directions for the innovative development of tourism in Ukraine after the war, including the clustering of the tourism industry, fostering IT startups, promoting thematic and educational tourism, and implementing smart city and tech-tourism concepts. Adopting these strategies will facilitate the integration of innovative technologies into daily life, align with global sustainable development standards, and enhance the competitiveness of the sector.

Keywords: *innovation, tourism, competitiveness, technologies, sustainable development.*

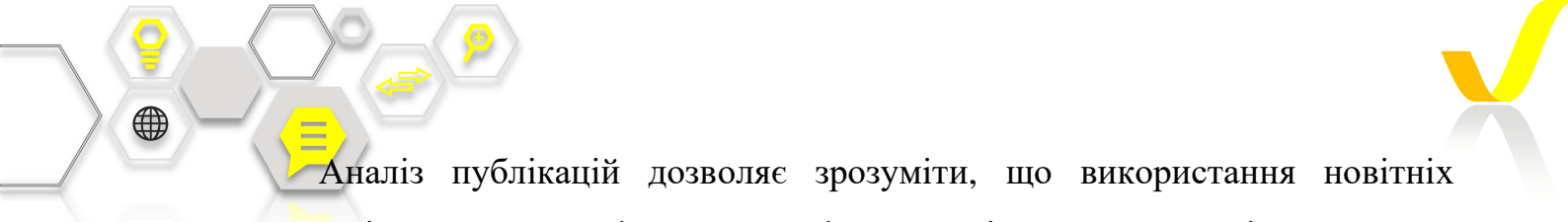
Постановка проблеми. Україна, обдарована численними туристичними ресурсами та величезним потенціалом, стоїть на порозі стратегічного виклику в контексті розвитку своєї туристичної індустрії. Багатство природних ландшафтів, культурної спадщини, історичних та культурних пам'яток створює унікальні можливості для розвитку туризму на міжнародному рівні. Проте, незважаючи на цей потенціал, сектор туризму в Україні стикається з серйозними викликами, зумовленими не лише внутрішніми обмеженнями, але й триваючим воєнним конфліктом, що значно ускладнює приваблення інвестицій та імплементацію інноваційних рішень.

Інновації у туризмі вимагають значних інвестицій, які в умовах війни та економічної нестабільності стають особливо складними для залучення. Водночас, відновлення та розвиток туристичної галузі можуть відіграти ключову роль у прискореному економічному відновленні країни. Перед Україною стоїть завдання розроблення інноваційних стратегій, що зможуть адаптуватися до змінюваних реалій та враховувати специфіку регіональних та національних потреб. Важливість інтеграції передових технологій, таких як цифровізація, віртуальна реальність, та інші інноваційні інструменти, є критичною для створення конкурентоспроможного продукту, який би залучав туристів та відповідав світовим стандартам якості.

Таким чином, у контексті глобальних викликів та внутрішніх потреб, розвиток туризму в Україні потребує відчутних інвестицій в інновації, які будуть підтримувати стале зростання галузі та сприяти економічному відновленню. Саме інноваційний підхід в туристичному секторі може стати рушійною силою для перетворення України на привабливий туристичний напрямок з високим рівнем сервісу та унікальними пропозиціями для відвідувачів з усього світу.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Питання інноваційних технологій як фактору підвищення конкурентоспроможності туристичних підприємств є досить широко дослідженим як у вітчизняній, так і у зарубіжній науковій літературі. Суттєвий внесок у вивчення даного питання зробили такі автори, як О. Адамчук [1], яка аналізує інноваційні підходи до підвищення конкурентоспроможності підприємств у сільському зеленому туризмі. Її дослідження акцентує увагу на специфіці застосування інноваційних рішень у туристичному бізнесі з акцентом на місцеві особливості. М. Бойко та співавтори [2] зосереджують увагу на впровадженні цифровізації у туристичний бізнес України, підкреслюючи її значення для адаптації до сучасних глобальних викликів. Аналіз наукових праць Ф. Кастеллачі [3] та С. Т. Гена і С. Ф. Янга [4] дозволяє зробити висновок про універсальність технологічних інновацій для розвитку як виробничих, так і сервісних галузей, включаючи туризм. Також важливими є роботи І. Йордаке та співавторів [6], які пропонують кластерний підхід до підвищення конкурентоспроможності туристичних підприємств, що є ефективним інструментом для інтеграції інновацій. Вітчизняні дослідники, такі як Скипченко І.Т. [14], Смочко Н.М. [15], І.О. Мазуркевич і Т.А. Дзюба [10], підкреслюють актуальність інноваційних підходів у туристичному бізнесі України, а Л.О. Мармуль і І.А. Романюк [11], аналізують фінансові аспекти цього процесу, зокрема, податкові стимули.

Аналіз публікацій дозволяє зрозуміти, що використання новітніх технологій, зокрема цифрових платформ, соціальних мереж і кластерних ініціатив, є ключовими елементами конкурентоспроможності у сфері туризму.

Невирішені аспекти проблеми. Попри достатню кількість літератури з даної теми, відчувається нестача систематизованого матеріалу, який би комплексно охоплював інноваційні підходи до підвищення конкурентоспроможності туристичних підприємств. Тому із використанням різних методів наукового пізнання було проаналізовано, погруповано та систематизовано інформацію і подано її у світлі обраної теми.

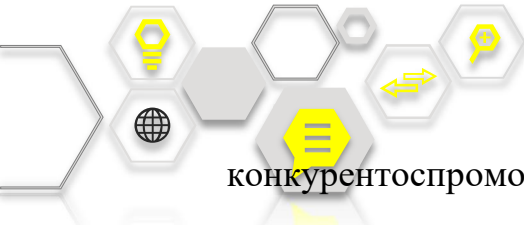
Мета статті – аналіз поточного стану інновацій в туристичній галузі України та розробка стратегічних напрямів для інноваційного розвитку туризму, спрямованих на підвищення його конкурентоспроможності та адаптацію до сучасних світових тенденцій.

Виклад основного матеріалу. Досвід розвинених країн показує, що використання інновацій на ринку туристичних послуг забезпечує стабільне зростання продуктивності, виробництва та продажу готельних продуктів. У результаті це призводить до збільшення прибутків, прискорення обігу інвестованого капіталу, розвитку та надання якісно нових видів продуктів та послуг і формування конкурентоспроможного продукту. Дослідження 50 найбільших інноваційних компаній у світі показали наступні основні чинники досягнення високих інноваційних результатів:

- 1) орієнтація на досконалість;
- 2) здатність проводити інновації довгий час;
- 3) забезпечення фінансової самодостатності;
- 4) впровадження сталих бізнес-концепцій;
- 5) клієнтоорієнтованість [10].

Аналіз поточної інноваційної діяльності туристичного бізнесу в Україні дає можливість підсумувати декілька ключових напрямів його реалізації.

Електронне бронювання стало основним напрямом впровадження інновацій у туристичну діяльність метою збільшення її

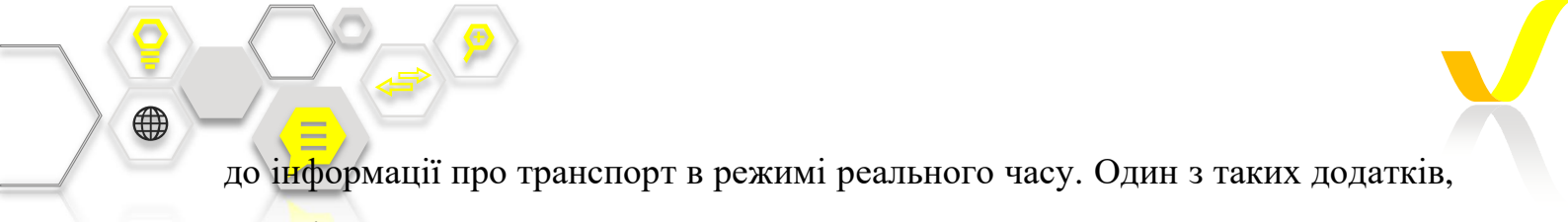

конкурентоспроможності може бути інноваційні технології, які ефективно використовуються у турреїтингу, а саме програми електронного (онлайн, віртуального) бронювання та складання турів. Технологічні зв'язки туроператорів і турагентств; туроператорів і підприємств, що надають послуги гостинності, харчування, транспортних послуг; банків, страхових компаній здійснюються майже повністю через використання електронних комунікаційних каналів, Інтернету, міжнародних дистрибуційних систем, глобальних електронних резервних мереж [1].

Соціальні мережі. Ситуація з використанням соціальних мереж в Україні полягає в тому, що кількість їх користувачів різко зростає [5]. Переваги використання соціальних мереж для підтримки туристичного бізнесу включають пошук інформації та поведінку при прийнятті рішень просування туризму та зосередження уваги на взаємодії туристів через соціальні мережі (наприклад, соціальний обмін туристичним досвідом). Більше того, соціальні мережі використовуються для просування туристичних продуктів із застосуванням онлайн-стратегій , для збільшення доходів туристичних підприємств [8, с.27-28].

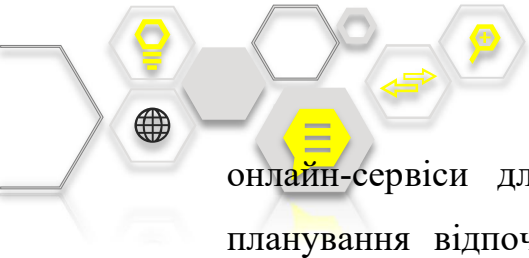
Віртуальна реальність. Україна активно розвиває сферу віртуального туризму, використовуючи доповнену реальність для створення унікальних культурних вражень. Одним з таких проектів є віртуальні екскурсії оперними театрами країни, де можна відвідати знамениті зали, зазирнути за лаштунки і навіть відчувати себе на сцені. Музеї під відкритим небом також пропонують віртуальні тури, де можна дослідити українську народну архітектуру та побут, слухаючи історії та цікаві факти про кожен експонат. До того ж, доступні віртуальні тури до дерев'яних церков Карпат, які є частиною Світової спадщини ЮНЕСКО, де відвідувачі можуть з дому досліджувати архітектурні шедеври і вивчати їх історичне значення.

Додатки для громадського транспорту. В Україні існують декілька популярних мобільних додатків для громадського транспорту, які сприяють інноваціям в туризмі, надаючи туристам та місцевим жителям зручний доступ

до інформації про транспорт в режимі реального часу. Один з таких додатків, Moovit, дозволяє користувачам планувати свої маршрути, використовуючи різні види громадського транспорту. Додаток підказує оптимальний маршрут і надає інформацію про часи прибуття, що дозволяє зекономити час і зробити подорожі більш комфортними. Ще одним корисним інструментом є EasyWay, який спочатку був розроблений з урахуванням потреб туристів перед Євро-2012. Цей додаток забезпечує інформацію про місцезположення транспорту, розклади і швидкість руху, а також дозволяє планувати маршрути від одного пункту до іншого, що особливо корисно для новачків у місті. Додаток Київ Цифровий спеціально призначений для Києва і надає вичерпну інформацію про громадський транспорт, включно з можливістю відстежувати рух на мапі міста, що значно спрощує орієнтацію у міському середовищі. Цей додаток також дозволяє зберігати зупинки та маршрути в обрані, що є зручним для частих відвідувань певних місць [2].

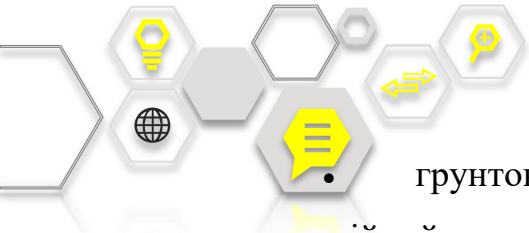
Технологічні інновації. Індустрія виробництва туристичного обладнання є сукупністю підприємств, які пропонують виробництво обладнання або проміжні товари туристичним підприємствам і туристам. По всьому світу індустрія виробництва туристичного обладнання характеризується високим зростанням, високим рівнем знань і високою доданою вартістю, з довгим промисловим ланцюгом, впливом на інші галузі і широкими ринковими перспективами [4,7]. Прискорення розвитку індустрії виробництва туристичного обладнання має велике значення для сприяння оновленню промислової структури китайської індустрії виробництва обладнання, культивування нових точок економічного зростання, сприяння стабільному зростанню національної економіки, трансформації моделі розвитку та коригуванні промислової структури [3]. Гірськолижний курорт Буковель в Україні є взірцем технологічних інновацій в сфері зимового туризму. Курорт пропонує сучасні спортивні і розважальні засоби, що підвищують якість відпочинку й задовольняють вимоги різних категорій відпочиваючих. Технологічні інновації в Буковелі також охоплюють зручні

онлайн-сервіси для бронювання житла і покупки ski-pass, що робить планування відпочинку більш доступним і ефективним. Курорт активно розвиває свої сервіси та пропонує різноманітні заходи для всієї родини, що забезпечує комфортний відпочинок для відвідувачів усіх вікових груп.

Однак попри те, що в функціонування туристичного сектору України можна охарактеризувати як недостатньо конкурентоспроможне на внутрішньому та зовнішньому ринках [13, с. 215]. Це пов'язано з наступними проблемами:

- застарілі будинки та господарські будівлі, побудовані у 60-70-х роках минулого століття (55,0-60,0% від загальної структури житла у сільських районах), мають значний рівень зносу, недоліки майнової та матеріально-технічної бази і потребують капітального ремонту, модернізації та функціональної реконструкції як засоби розміщення та проживання туристів відповідно до сучасних санітарно-гігієнічних норм, наявності зручностей та вимог до комфорту;
- недостатнє розвиток важливих компонентів туризму та іншої інфраструктури, транспорту та зв'язку, мережі закладів громадського харчування та індустрії розваг, екологічні проблеми сільських районів;
- незадовільний стан історичних та культурних пам'яток, відсутність комплексної програми розвитку музейної справи;
- відсутність регульованих принципів містобудування організації туристичної діяльності, архітектурних принципів облаштування рекреаційних зон та туристичних напрямків;
- обмежене використання національних особливостей та традицій безпосередньо у туризмі, у організації та будівництві житла, туристичних зон та загальної інфраструктури;
- дефіцит кваліфікованих фахівців у сфері організації та розвитку туризму;
- орієнтація туристичних компаній та операторів на зарубіжний відпочинок;

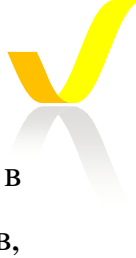
грунтовно недосліджений та погано рекламований туристичний та екскурсійний потенціал України, відсутність активно функціонуючої мережі туристичних інформаційних центрів національного, регіонального та місцевого рівнів [1].

Виходячи з поточних проблем, стратегічними напрями розвитку туризму в Україні мають бути спрямовані на подолання виявлених негативних проблем шляхом впровадження інновацій та модернізації житла та інших основних засобів, інфраструктури туристичного сектору.

Кластеризація. За словами О. Марченко, можлива комбінація зусиль підприємств у вигляді туристичних кластерів, альянсів, асоціацій, пілотних проектів на рівні сільських громад при реалізації певних видів інноваційної діяльності та впровадженні певних видів інновацій у підприємствах сільського зеленого туризму [12, с. 9]. Практичне використання явища кластеризації можна спостерігати не лише у розвинених країнах, як США, Німеччина, Франція, Італія, але й у країнах, які розвивають регіональний туристичний потенціал, зосереджуючись на одному чи кількох туристичних ресурсах (спа-кластери, культурні, агротуристичні тощо).

Форми стимулювання цього процесу з боку держави варіюються відповідно до конкретної економіки, але більшість з них мають фінансовий характер, такі як пряме фінансування, позики, м'які кредити для політики та розвиткових досліджень та наукового бачення, інновацій та передових технологій. Основне завдання уряду полягає у покращенні та усуненні несприятливих умов і перешкод, які стоять на шляху розвитку інновацій. Кластери впливають на конкуренцію трьома способами:

- а) збільшуючи продуктивність компаній у даній області;
- б) визначаючи напрямок та темп інновацій, майбутня продуктивність буде змінена;
- в) стимулюючи новий бізнес, який розвиватиметься та зміцнюватиме цей кластер [6].

Стартапи у сфері туризму. Інноваційні технології у туризмі, як і в інших галузях, є питанням часу. Час потрібен для розробки стартапів, Інтернет-проектів, які базуються на амбіційній інноваційній ідеї та перспективному продукті, який можна швидко впровадити на практиці [11, с. 205]. Це робить туризм та інші види туризму більш доступними для різних категорій населення за інтересами та потребами, платоспроможністю, статтю та віковими групами, місцем розташування, тривалістю відпочинку та його змістом тощо.

Необхідно зазначити, що розвиток інноваційних ІТ-стартапів у сфері туризму відбувається за наявності наступних трьох компонентів:

- туристичний бізнес;
- інноваційні технології та інформаційні системи;
- управлінські технології.

Ці компоненти дозволяють спростити як процедуру формування туристичного продукту, так і надати клієнту інформацію, яка дозволить йому організувати та здійснити свій тур або відпочинок. Саме тому розвиток ІТ-стартапів є одним із перспективних інструментів інноваційної підтримки довгострокового розвитку туристичного бізнесу.

Результати аналізу ІТ-стартапів показують, наприклад, великі перспективи та велике майбутнє для смарт-туризму. Так, процеси розвитку проектів, таких як «розумне місто» та «розумні напрямки», мають все більше прихильників, а отже, і туристів. Основні пріоритети цих проектів включають:

- кластеризацію туристичної спільноти міст, містечок, сіл;
- створення мобільного туристичного додатку міста;
- використання QR-кодів на всіх туристичних об'єктах з інформацією на багатьох мовах;
- впровадження хмарних технологій та Інтернету речей у різних галузях, а також розширення використання Wi-Fi та 4G [10, с. 52].

Тематичний та індустріальний туризм. Тематичний туризм має значний потенціал завдяки успіху відеоігри «Сталкер», яка збільшила інтерес

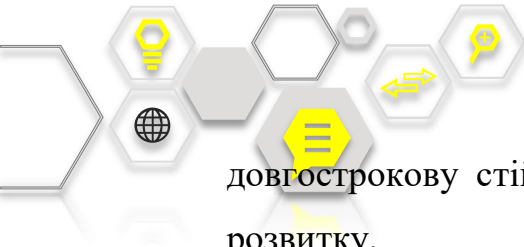

до Чорнобильської зони. Цей напрямок можна розвинути, створивши подібні інтерактивні проекти, які використовують тематику війни, зокрема в містах, де велися активні бойові дії. Індустріальний туризм може бути розширений через створення музейних комплексів на місцях колишніх заводів або шахт, з особливим акцентом на їх історичне та культурне значення.

Навчальний туризм. Навчальний туризм може включати екскурсії та стажування в зонах, де відбувалися бойові дії, як наприклад, Маріуполь, Волноваха, та Ірпінь. Ці місця можуть демонструвати реальні наслідки війни і слугувати основою для розвитку програм, що спрямовані на вивчення сучасної історії, конфліктології, та міжнародних відносин. Такі програми можуть привернути студентів і дослідників з усього світу, зацікавлених у глибокому розумінні військових конфліктів та їхнього впливу на суспільство.

Медичний туризм. Медичний туризм у Україні може розвиватися не лише через реабілітаційні послуги для ветеранів, але й завдяки доступній стоматології та іншим медичним послугам, які пропонують високий рівень лікування за значно нижчими цінами порівняно з багатьма іншими країнами. Це може включати лікування, пластичну хірургію, косметологічні процедури, та інноваційні методи лікування хронічних захворювань.

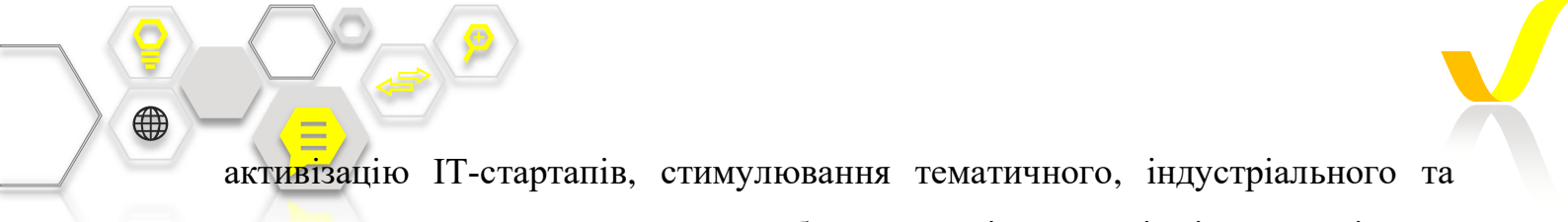
Розвиток смарт-міст. Відбудова міст України після війни відкриває можливості для реалізації проектів створення смарт-міст, що може стати взірцем ефективного використання інвестицій. Розробка смарт-міст передбачає інтеграцію інноваційних технологій у повсякденне життя мешканців, використання відновлюваних джерел енергії, енергоефективних систем, інтелектуального управління ресурсами міста та розумних транспортних рішень. Це включає в себе впровадження систем управління водопостачанням і освітленням, що дозволяють оптимізувати споживання ресурсів та зменшити вплив на довкілля. Важливо зазначити, що під час відбудови варто звернути увагу на створення розумних, доступних житлових та комерційних просторів, які можуть підвищити якість життя городян та залучити туристів. Розвиток смарт-міст повинен відбуватись з огляду на

довгострокову стійкість та інтеграцію з глобальними стандартами сталого розвитку.

Технологічний туризм. Розвиток технологічного туризму може зосередитися на промоції нових туристичних маршрутів, таких як відвідування технологічних парків, інноваційних стартапів, та науково-дослідних центрів. Також можуть бути розроблені нові курорти, подібні до Буковелю, в інших частинах України, що пропонують технологічно оснащені відпочинкові зони з розширеними можливостями для активного відпочинку та спортивних заходів.

Висновки. Інноваційний розвиток туризму в Україні, хоч і демонструє певний прогрес, загалом відповідає рівню країн, що розвиваються. Поки світова спільнота активно інтегрує передові інноваційні технології, основними досягненнями України у цій галузі залишаються електронне бронювання, використання соціальних мереж для просування туристичних продуктів, а також певні зрушення у віртуальній реальності. Ці ініціативи, хоч і важливі, поки що не досягають рівня глобальних інноваційних тенденцій, які включають розробку комплексних інтегрованих платформ, використання великих даних та штучного інтелекту для особистісного маркетингу та управління клієнтським досвідом. Ключові проблеми туризму в Україні включають застарілі та зношені будівлі, недорозвинену інфраструктуру, екологічні виклики, незадовільний стан історичних та культурних пам'яток, відсутність регуляції в містобудуванні та туристичній діяльності, обмежене використання національних особливостей, дефіцит кваліфікованих фахівців, орієнтація на зарубіжний відпочинок та недостатнє дослідження та реклама туристичного потенціалу. Ця ситуація погіршилася внаслідок війни, яка призвела до збільшення руйнувань інфраструктури та культурних об'єктів, втрати безпеки і стабільності в регіонах, а також до значних людських і економічних втрат, що ще більше обмежило можливості для розвитку та приваблення туристів. Стратегічні напрями інноваційного розвитку туризму в Україні після війни мають охоплювати кластеризацію туристичної індустрії,

активізацію IT-стартапів, стимулювання тематичного, індустріального та навчального туризму, а також розробку концепції смарт-міст і технологічного туризму, що відповідають глобальним стандартам сталого розвитку і сприяють інтеграції інноваційних технологій у повсякденне життя.

Список використаних джерел

1. Adamchuk O. Innovative sources of increasing the competitiveness of rural green tourism enterprises. Економіка знань, інноваційна економіка, 2020, №46. URL: <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2020-46-38-45>
2. Boiko M., Bosovska M., Vedmid N., Melnychenko S., Stopchenko Y. Digitalization: Implementation in the tourism business of Ukraine. Problems and Perspectives in Management, 2022, №20(4), 24-41. DOI: 10.21511/ppm.20(4).2022.03
3. Castellacci F. Technological paradigms, regimes and trajectories: Manufacturing and service industries in a new taxonomy of sectoral patterns on innovation. Research Policy, 2008.
4. Geng S.T., Yang S.F. Value chain upgrade strategy of China's tourist equipment manufacturing. Acad. Exchang., 2015, №258, pp. 139-143.
5. Global social media research summary. Smart Insights, 2018. URL: <https://www.smartinsights.com/social-media-marketing/social-mediastrategy/new-global-social-media-research/>
6. Iordache C., Chiochina I., Asandei M. Clusters-Tourism Activity Increase Competitiveness Support. Theoretical and Applied Economics, 2010, Volume XVII, №5 (546), pp. 99-112. URL: <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/92719962/470-libre.pdf>
7. Lin Y., Deng N., Gao H. Research on technological innovation efficiency of tourist equipment manufacturing enterprises. Sustainability, 2018, 10(12), 4826. URL: <https://doi.org/10.3390/su10124826>
8. Suanpang, P. (2020). Factor analysis of using social media in tourism enterprises for competitiveness. International Journal of Innovation, Management,

9. Tabusca, A., & Maniu, L. C. (2017). Modern technologies and innovation-Source of competitive advantage for tourism SMEs. *Journal of Information Systems & Operations Management*, 07. 83-95
<http://www.rebe.rau.ro/RePEc/rau/jisomg/SU17/JISOM-SU17-A07.pdf>

10. Мазуркевич І. О., Дзюба Т. А. Інноваційні підходи в діяльності туристичного бізнесу. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*, 2016, №3 (227), с. 50-56.

11. Мармуль Л. О., Романюк І. А. Фінансове забезпечення та податкові аспекти розвитку туристичної діяльності в Україні. *Економічний вісник університету*, 2019, №42, с. 204-210.

12. Марченко О. А. Кадровий менеджмент та мотивація персоналу працівників туристичних підприємств. *Агросвіт*, 2016, №11, с. 7-11.

13. Нікітіна О. М. Особливості впровадження маркетингових комунікацій в туристичні послуги. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка: економічні науки*, 2016, №174, с. 212-218.

14. Скрипченко І.Т. Інноваційні технології в туризмі: навчальний посібник. Дніпро: Журфонд, 2021. 137с.

15. Смочко Н.М. Інноваційні технології в туризмі: Навчальний посібник. – МДУ, 2012. – 253 с.